

Sunuş

Kitap tarihi ve entelektüel tarih çalışmaları arasında matbuat ve baskı kültürü tarihlerine dönük ilgi akademik camiada gün geçtikçe artmaktadır. Matbuat ve basılı kültür çalışmaları; bilgi üretim ve tüketim biçimleri, bilginin tedavülü, matbaa-modernleşme olgusu, matbuat kapitalizmi, milliyetçilik gibi birçok kavram üzerinden ele alınmaktadır. *Toplumsal Tarih Akademi*'nin 4. sayısının dosya konusunu oluşturan 'Osmanlı matbaatı' literatürde uzun süre 'basın' ekseninde tartışılmış girift bir alan. Dolayısıyla matbaadan ne anladığımız, matbaa deyince nereden başladığımız ve matbuat kavramını nasıl ele aldığımız sorularına yanıt vermek gerekiyor. Bu sayıda dikkat çekmeye çalıştığımız bağlam içerisinde Osmanlı tarihçileri 'ilk Türkçe harfli matbaa' olarak Müteferrika matbaasının sınırlarını epey aşındırılmış durumda. Benzer biçimde dünyanın diğer bölge ve kültürlerine kıyasla matbaanın kronolojik olarak "geç!" gelme olgusu literatür içerisindeki güvenli alanını bir süredir kaybetmekte. Son zamanlarda matbaanın modernleşme süreciyle kurulan ilişkisine ve okuma kültürü bağlamındaki etkilerine dair çalışmalar giderek artmakta. Elinizdeki sayının da bu literatüre yeni bir soluk getirecek, matbuat kültürünün aktörlerine ve Osmanlı matbaatının kitap üretimine odaklanacak nitelik arzmesine gayret ettik.

Dergimizin bu sayısını Osmanlı'da matbaa kültürünün yaygınlaştığı 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren matbaa ve etrafında kümelenen meselelerin bir kısmını masaya yatırmaya ayırdık. 19. yüzyıla olan vurgunun sebebi yüzyılın ikinci yarısında hatta daha net ifade etmek gerekirse 1870'lerden itibaren gerek devlet gerekse özel matbaacıların faaliyetlerinin imparatorluk sınırlarını aşan bir matbu faaliyete dönüşmesindedir. Bu sınırları aşma becerisi matbaacıların olduğu kadar gelişen ulaşım araçlarının da marifetiydi. Matbu materyalin "yazma" dünyasına kıyasla çoğaltılabilme kapasitesinin hızı, maliyeti ve taşınabilirliğinin matbaa teknolojisiyle kazandığı ivmeyi tren ve buharlı gemiler bir üst noktaya erdirmiş, kitap ve bilgi tedavülünün globalleşmesine muazzam bir katkı sunmuştur.

Matbuat, Osmanlı İmparatorluğu'nu anlamak için oldukça somut bir mecradır ve esasında tam bir "Osmanlı"lık meşheridir. Yani Osmanlıların tüm alfabe ve dillerinin görüldüğü, yabancı yayınların da varlığıyla her renk ve türden başarılı matbu örneklerin sergilendiği, devlet ve özel müteşebbislerin aktif rol aldığı bütünlüklü bir girişimdir. Osmanlı'daki "okur cemaatleri"nin dillerini kuşatacak biçimde hizmet sunan matbaacı, yayıncı, kitapçı, yazar, çevirmen, gazeteci ile bu materyalleri devletin çizdiği sınırlar dahilinde tutmaya gayret eden denetim/sansür memurunun yanı sıra söz konusu mamüllerin tüketicisi olan okur da bu girişimin doğal üyeleri idi. Matbu kitap, gazete, dergi, beyanname, takvim, afiş gibi türlerin hatta matbaacıların bastığı piyango biletleri ve faturaların da bu girişimin ürünleri olduğunu hesaba katarak meseleyi ele almak gerektiğini düşünüyoruz. Bu yüzden uzun süredir sadece basın tarihinin uzantısı olarak görülen ya da içerik ve siyaset üzerinden tanımlanagelen alanın bu tek yönlü ve sınırlayıcı düzlemin dışına çıkması gerektiğini, matbaatın ve matbaa kültürünün neleri kapsadığını bir kez daha vurgulamak istedik. Matbuat kavramının matbu ürünlerin tümünü kapsayacak biçimde en geniş manasında kullanılması gerektiğini ve kitap dışı matbu malzemenin matbaa kültüründen bağımsız ele alınmaması gerektiğini düşünüyoruz. Dosya konusunu belirlerken mevcut matbuat literatüründe "kitabın" merkeze alındığı çalışmaların neredeyse yok denecek kadar az olması, kitaba odaklanmayı ter-

cih ettiren sebeplerin başında geldi. Bu tercihin arkasında bir sebep de kitap kültürü çalışmalarının genellikle “yazma kitap” dünyasına yoğunlaşmasıdır. Bu bağlamda matbu kitabın hakkını bir parça teslim etmeye niyetlendik ve tamamını “Osmanlı Matbu Kitap Kültürü” olarak belirledik. Ayrıca matbuat çarkını döndüren aktörlerin varlığı ve etkisinin literatürde kenarda kaldığı mevcut duruma itiraz ederek matbuat emekçilerini daha belirgin figürler olarak literatürün merkezine taşımaya çalıştık. Elbette bir dergi sayısıyla Osmanlı matbuatının tüm aktörlerini görünür kılamayacağımızın ve Osmanlı dünyasındaki matbu kitabın serencamını kuşatamayacağımızın farkındayız ama matbu kitabın entelektüel hayat başta olmak üzere siyasi, sosyal ve iktisadi alanlara da açılan hikayesini bir nebze de olsa ortaya koymayı ve matbuatın yeni vechelerini konuşmaya vesile olmayı ümid ediyoruz.

Osmanlı matbuat çalışmalarına yeni perspektifler getirecek makalelerden oluşan dosyamızda kitap ve okuma kültürü tarihine dair birçok mesele ele alınıyor. *Toplumsal Tarih Akademi* dergisinin bu sayısı altı özgün araştırma makalesi, üç araştırma notu, bir röportaj, dört kitap değerlendirmesi ve bir vefeyat yazısından oluşuyor.

Mert Öksüz matbuat kültürüne okur cephesinden bir pencere açıp, Osmanlı okurlarının kitap tüketimi, kişisel kütüphaneleri ve özellikle kitap ciltleri ile ilgili tecrübelerini yorumlayarak kitabın sembolik anlamları ve 1870’lerden itibaren matbu kitabın metalaşması sürecine mercek tutuyor. Güllü Yıldız Osmanlı matbuat tarihinin karanlıkta kalan aktörlerinden Muhammed Mehdi Tebrizî’yi ve Hurşid matbaası merkezli yayıncılık faaliyetlerini birincil kaynaklara dayanarak tanıttığı bir matbaa monografisi yazdı. Yıldız, yayıncının kimliğine dair literatürdeki karışıklığı gidermeye yönelik biyografik malumatı ortaya koymasının yanı sıra bir Acem yayıncı profilini daha gün yüzüne çıkarması bakımından son derece orijinal ve kıymetli bir katkı sunuyor. Serhat Aslaner II. Abdülhamid dönemi muhalefetinin propaganda metinlerini nasıl ürettikleri üzerinde duruyor. Jöntürk neşriyatının türleri, hangi tekniklerle çoğaltıldığı, hangi araç ve taktiklerle tedavüle sokulduğu ve hangi mekanlarda okunduğu, okuyucuların yayınlarla nasıl buluştuğu gibi sorulara yanıt arıyor. II. Meşrutiyet’in gerçekleşmesinde katkısı muhakkak olan bu metinlerin üretim, çoğaltım ve tedarik süreçlerini ele aldığı çalışmasıyla Jöntürklerin şu ana kadar pek bilinmeyen yayıncı kimliklerini ortaya çıkarıyor.

Yine bir araştırma makalesi sunan Okan Kozanoğlu, kitap-devlet ilişkisinin en popüler yönü olan sansür meselesini gündeme getiriyor. Aslında Osmanlı piyasasında dolaşımda olan muzır kitap ve risalelerin artmasıyla beraber denetimin kurumsal bir çerçeveye oturtulma çabalarını inceliyor. Stefo Benlisoy, Karamanlıca yayıncılığın Anadolu Rum Ortodoksluğun dinsel kimliğini muhafaza etmekteki rolüne değiniyor. Karamanlıca basılı kitap üretiminin önemli bir kısmını oluşturan dini metinlerin üreticileri, içerikleri, yazarları, yayıncıları ve okur profillerini ele aldığı çalışmada bu piyasanın aktörlerinden biri olarak Protestan misyonerlerin ortaya çıkışı ve onların faaliyetlerine tepki gösteren yerel odakların yayıncılık faaliyetlerini inceliyor. Özgür Türesay çeviri metinlere, çevirmen profiline ve bu profilin dönüşümüne özellikle de çeviri ihtiyacının farklı katmanlarına dikkat çeken makalesiyle kitap, siyaset ve çeviri bağlamında Osmanlı kitap dünyasına yeni bir perspektifle yaklaşmayı öneriyor. Osmanlı kitap tarihi çalışmalarının sınırlılıklarına ve problemlerine de işaret eden makale alanın sorunlarından bir kısmını dile getirerek çözüm üretimlerine dair bir farkındalık oluşturmaya çalışıyor.

Üç araştırma notu aslında her biri Osmanlı kitap kültürü çalışmalarının duayenleri olarak bilinen Hatice Aynur, İsmail Kara ve Johann Strauss'a ait ve alanın çerçevesini çizmekte. Öncelikle İsmail Kara ve Johann Strauss, ufuk açıcı metinlerinde Osmanlı'da "kitap" kelimesinin kullanımına ışık tutuyor, Osmanlı matbu kitabına dair yeni perspektifler sunuyorlar. Kara "Tek Sayfalık Kitap" makalesinde kitap tanımının sınırlarını genişletmeyi teklif ediyor ve Osmanlı matbuatından tek sayfalık örneklerle neye, ne zaman kitap denir/denmelidir sorusunu tartışmaya açıyor. Strauss "kitap" kelimesinin okuyazar olmayan gruplarca bile bilindiğine ve özel anlamlar taşıdığına vurgu yapıyor. Türkçe olan bu kelimenin farklı etnik grup ve dinlere mensup Osmanlıların ortak kullandığı bir kelime olarak varlığını sürdürdüğüne dikkat çekiyor. Bir imparatorluğa yakışır biçimde çok dilli ve katmanlı bir yapıya sahip olan kitap kültürünün matbuatta da tezahür ettiğini ifade ederek Osmanlıların matbu kitap üretimine dair kanaatlerini paylaşıyor. Hatice Aynur İstanbul'dan Kahire'ye uzanan bir kitap basım hikayesini, Osmanlı kitap meraklıları ve seçkinleri için büyük önem taşıyan "Lisan'ül-Arab" nüshasına dair Osmanlı kurumlarının yazışmalarını arşiv kaynakları üzerinden titizlikle takip ediyor.

Bu sayının en özel sürprizlerinden birisi kuşkusuz Johann Strauss ile yapılan röportaj. Fatih Aşan ve Okan Kozanoğlu'nun İstanbul'da gerçekleştirdiği röportaj, Strauss'un 20 yıl önce yazdığı "Osmanlı'da Kim Neyi Okurdu?" makalesinin arka planı ile başlayan geniş bir alan değerlendirmesi niteliğinde. Röportaj yazmadan matbuaya geçiş süreci, okuyazarlık, çok dillilik ve çok seslilik gibi mevzulara dair zihin açıcı yorumlar içeriyor. Kitabiyat bölümünde ise matbuat kültürüne ve matbu kitaba dair yayınlanmış ikisi İngilizce ikisi Türkçe dört kitabın değerlendirmesine yer veriyoruz. İ. Arda Odabaşı'nın *Osmanlı Matbuat Kapitalizmi ve Milliyetçilik (1913-1914)* isimli kitabını Melek Yalvaç değerlendiriyor. Hüsnüye Gülsev-Koç yakın zamanda Tülay Artan ve Hatice Aynur tarafından derlenen *Osmanlı Kitap Koleksiyonerleri ve Koleksiyonları: İtibar ve İhtiras* isimli kitabı inceliyor. Elif Sezer-Aydınlı ise Scott Reese tarafından bir araya getirilen *Manuscript and Print in the Islamic Tradition* kitabını yorumluyor. Son olarak Sebouh David Aslanian tarafından kaleme alınan ve Ermeni diasporasının matbaacılık faaliyetlerine odaklanan *Early Modernity and Mobility: Port Cities and Printers Across the Armenian Diaspora, 1512-1800* isimli kitap Arif Tapan'ın süzgecinden geçerek karşınıza çıkıyor. Sayının son bölümünde yer alan Vefeyat kısmında ise Ayşe Başaran son dönem kitap tarihçiliğinin önemli isimlerinden birisi olan ve gencecik yaşında aramızdan ayrılan Kathryn Schwartz'ın etkileyici çalışmalarına ışık tutuyor.

2023 Aralık ayında ANAMED ev sahipliğinde Tarih Vakfı ve *Toplumsal Tarih Akademi* dergisi olarak düzenlediğimiz "Osmanlı'da Matbu Kitap" konferansının bu sayının ortaya çıkmasında önemli bir zihinsel hazırlık süreci teşkil ettiğine işaret etmeliyiz. Bu çerçevede tartışılan kavramlar ve getirilen eleştiriler konuyu kamuoyunda daha da anlamlı hale getirdi. Bu vesileyle konferansın düzenlemesine katkıda bulunan tüm kurum ve şahıslara teşekkür ederiz. Ayrıca bu sayının ortaya çıkması sürecinde yazıların tashihini yürüten Emre Erkan'a teşekkür ederiz.

Toplumsal Tarih Akademi dergisinin misafir editörleri olarak Osmanlı matbu kitap kültürüne dair hazırladığımız bu özel sayının yıllar boyunca dönüp bakılacak bir referans kitabı gibi elinizin altında olmasını dileriz.

Filiz Dığıroğlu & Ayşe Başaran